

Henryka Sędziak

Cechy językowe XIX-wiecznego modlitewnika „Różaniec żywy”

Język - Szkoła - Religia 7/1, 76-89

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

CECHY JĘZYKOWE XIX-WIECZNEGO MODLITEWNIKA „RÓŻANIEC ŻYWY”

„Różaniec żywy” to niewielkie 39-stonnicowe, broszurowe wydanie różańca świętego i modlitw mu towarzyszących, wydanie o bardzo obszernym tytule: „RÓŻANIEC ŻYWY czyli reguły i nowy sposób wspólnego i skutecznego odmawiania RÓŻAŃCA ŚWIĘTEGO. Na większą część i chwałę **Pana Boga w Trójcy Św. Jedyne**go i uwielbienie Najświętszej **Boga Rodzicy Maryi Panny**. To nabożeństwo od Ojca św. Grzegorza XVI. w dzień 21 Stycznia 1832 potwierdzone jest”; wydany został „Nakładem X. Księżęco Biskupiego Komisarza B. Purkop w N. Piekarach 1869”¹.

Na treść modlitewnika składa się:

1. Przedmowa ukazująca znaczenie modlitwy różańcowej.
2. Reguły żywego Różańca:

Układ żywego Różańca bardzo jest prosty i podobny do róży, do krzaka lub drzewa różowego i ogrodu różanego. Piętnaście osób pomiędzy którymi jedna jest przełożona stanowią różę żywego Różańca. Jeden aście róż, nad którymi jest jeden rządcą, wyobrażają kwitnące różowe drzewo (z 165 osób), a powtórne połączenie z piętnastu takowych kwitnących różowych krzaków stanowią Maryjański ogród różowy (z 2475 osób). (s. 7)

3. Odpusty Bractwu Różańca udzielone.
4. Tajemnice Różańca Świętego – 15 Tajemnic.
Każda tajemnica rozpoczyna się podaniem treści rozważań, np.:
I. Jezus – któregoś Ty o Panno z ducha świętego poczęła.
III. Jezus – któregoś Ty o Panno w Betlejem porodziła.
VIII. Jezus – który za nas cierniem ukoronowany został.
X. Jezus – który za nas był ukrzyżowany.
XIII. Jezus – który nam Ducha Świętego zesłał.

---

¹ Różaniec żywy czyli reguły i nowy sposób wspólnego i skutecznego odmawiania Różańca Świętego, N. Piekary 1969, dalej w tekście nr stron w nawiasie.

Następnie określona zostaje cnota (tu zwana Owocem), którą w danej tajemnicy kształtujemy, np.:

- I. Owoc Tajemnicy: POKORA
- II. Owoc Tajemnicy: UBÓSTWO
- VI. Owoc Tajemnicy: SKRUCHA
- X. Owoc Tajemnicy: MIŁOŚĆ JEZUSA I MARYI
- XV. Owoc Tajemnicy: UFNOŚĆ W MARYI

Potem mamy wezwanie do Marii i Jezusa z prośbą o łaski, np.

- I. O Jezu spojrzij na moją duszę...
- II. O Najświętsza Maryo Panno! [...] nawiedź nędzną duszę moją...
- X. O Jezu, o Maryo! [...] Pozwólcieź, aby najłodsze Imiona wasze przed Boską sprawiedliwością winy nasze zmały.

Wreszcie każda tajemnica zawiera opis zdarzenia, które jest w niej rozważane, np.:

- I. Zwiastowanie Panny Maryi.
- II. Nawiedzenie Elżbiety.
- III. Narodzenie Chrystusa.

Zakończenie tajemnic zawiera ostrzeżenie przed grzechem, np.:

- III. Chroń się łakomstwa i chciwości.
- IV. Chroń się nieposłuszeństwa, sprzeczek, uporu i szemrania.
- VI. Obrzydź sobie zatwardziałość serca i zdradę.

5. MODLITWA po Różańcu:

O Boże! ucieczko nasza i obrono, wysłuchaj łaskawie pokorne prośby i modły nasze i daj według wielkiego miłosierdzia Twego abyśmy tego dostąpili, o co z żywą wiarą błagamy.

6. NABOŻEŃSTWO CODZIENNE

Część ta obejmuje różne modlitwy:

- o nawróceniu grzeszników,
- duszy strapionej do Najśw. Maryi Panny,
- litania o Najświętszej Maryi Pannie,
- Salve Regina,
- modlitwa do św. Dominika,
- modlitwa za członki Towarzystwa „Wstrzemięźliwości”,
- Ave Maria,
- Modlitwa do Najświętszego Serca Najświętszej Maryi Panny,

7. PIEŚŃ o Najświętszej Maryi Pannie Różańcowej.

***

Język różańca i innych modlitw pozornie niewiele różni się od polszczyzny współczesnej. Jest nam bliski, gdyż jest to język naszych codziennych modlitw. Przyjrzyjmy się bliżej tym cechom, które w języku współczesnym nie występują. Są to różnice w pisowni, fleksji, składni i słownictwie.

1. Pisownia

1.1. Występowanie *é* (z kreską):

a) konsekwentnie w końcówce *-éj* w D. lp., np.: *Boskiéj, chwalebniéj, dobréj, jéj, katolickiéj, którój, kwitnącéj, macierzyńskiéj, najświętszój, niebieskiéj, niepokalanéj, potężnéj, strapionéj, szczęśliwój, świętój, Twojój, wiecznój*;

b) sporadycznie w końcówce *-ém* w N. lp.: *miłosierném, najdoskonalszém*

Stanowiące kontynuację *ć* (długiego) *é* pochylone istniało jeszcze w czasach stanisławowskich (wiek XVIII) w nielicznych pozycjach, przede wszystkim przed *j* w końcówce *-éj* odmiany zaimkowo-przymiotnikowej. W XIX w. *é* utrzymywało się tylko jako litera².

1.2. Niekiedy małą literą pisane są zaimki w zwrotach do Matki Najświętszej, np.:

„... błogosławiony owoc żywota *twego*, Jezus” (s. 32).

„... ile razy do *ciebie* wołam: Zdrowaś Marya!” (s. 36)

„... ofiaruję *tobie* ową radość_ którąś uczuła, gdy *cię* Anioł Gabriel pozdrowił.” (s. 36)

1.3. Małe litery w nazwach własnych, np.:

„Piłat wydał Jezusa złośliwym i okrutnym *żydom*.” (s. 20)

„Na rozkaz *żydów* kładzie się na krzyż.” (s. 21)

„Jezus (...) miłosiernym okiem spogląda na miotających bluźnierstwa *żydów*.” (s. 21)

1.4. Łączna pisownia wyrażen przyimkowych *nademną, odemnie, przedemną*:

„Ojciec jeżeli możesz odbierz *odemnie* ten kielich” (s. 17)

„Córy Jeruzolimskie nie płaczcie *nademną*.” (s. 20)

„O Jezu (...) będziesz Ty teraz *przedemną* uciekał?” (s. 15)

1.5. Wielkie litery w przymiotnikach utworzonych od nazw miejscowych, np.: miasteczko *Galilejskie*, córka *Jeruzolimskie*

² Z. Klemensiewicz, *Historia języka polskiego, część III. Doba nowopolska*, Warszawa 1972, s. 127–129).

2. Interpunkcja

2.1. Brak przecinków oddzielających zdania pojedyncze w zdaniach podrzędnie złożonych, np.:

„... a dusze zmarłych cieszą się z ulgi i wybawienia_które pomszczą.” (s. 9)

„A oni nie zrozumieli słów_które im mówił.” (s. 16)

„Gdy Marya do chwały wiecznej weszła_zdumieni Aniołowie pytają: cóż to za jedna_która jaśniejsza nad słońce wchodzi w niebieskie przybytki?” (s. 25)

„O Boże! (...) daj według wielkiego miłosierdzia Twego_abyśmy tego dostąpili.” (s. 27)

2.2. Brak przecinków oddzielających wyrażenia w wołaczach:

„O Jezu_spojrzyj na moją duszę...” (s. 11)

„O Jezu_któryś mnie szukał...” (s. 15)

„Panie Jezu Chryste_zachowaj najwyższego Pasterza naszego...” (s. 13, 18)

„Biorę_mój Boże, wszystkie przykrości stanu mego z Twojej świętej ręki...” (s. 19)

„Duchu Święty_któryś jest Duchem męstwa i cichości...” (s. 23)

2.3. Stosowanie wykrzykników podkreślających emocjonalność zwrotów, np.:

„Panie Jezu Chryste!” (s. 11, 12, 14, 16, 19, 20, 22, 23, 24, 25)

„O Najświętsza Maryo Panno!” (s. 12)

„O Maryo Matko nasza!” (s. 13)

„O Maryo, Najświętsza Panno!” (s. 14)

„O Jezu, o Mario!” (s. 20)

„O Najświętsza Maryo!” (s. 24)

3. Słowotwórstwo

– tworzenie przymiotnika od nazwy osobowej: kościół *Chrystusów* od n. os. *Chrystus*, suf. *-ów*, dziś kościół *Chrystusowy* z suf. *-owy*.

4. Fleksja

4.1. Odmiana rzeczowników

a) biernik lp. rzeczowników żeńskich z końcówką *-q*: *intencją, adoracją*:

„... Zakonnica zaś przyjmuje Najśw. Sakrament na tę samą *intencją*.” (s. 9)

„Takim sposobem odbiera Zbawiciel nasz po wszystkie czasy winną *adoracją*.” (s. 9)

Wiele rzeczowników żeńskich w bierniku lp. miało pierwotnie końcówkę *-q*. Od XVI wieku szerzyła się tu końcówka *-ę*. Jeszcze w XVIII wieku w bierniku rzeczowników żeńskich funkcjonowały końcówki *-q* i *-ę*. Od połowy tego wieku stopniowo zmniejszała się liczba rzeczowników z końcówką *-q*³. W wieku XIX występowała ona w niektórych wyrazach zapożyczonych.

³ Bajerowa I., Kształtowanie się systemu polskiego języka literackiego w XVIII wieku, Wrocław-Warszawa-Kraków, 1964, s. 83.

b) wołacz równy mianownikowi:

„O Marya bez grzechu poczęta!” (s. 27)

To jedyny przykład takiej formy w analizowanym tekście. W większości przykładów występuje forma *Maryo, Panno*.

c) mianownik lmn. rzeczowników osobowych z końcówką *-i*:

„... *członki* tego bractwa te same przyjmują znaki” (s. 7)

W dobie Oświecenia szerzyły się formy z końcówką *-y* (*syny, ministry*), po *k, g-i* (*wnuki, naczelniki*), formy znane już w XVI wieku (*filozofy, doktory, bogi*). Dziś formy te utrzymują się w rzeczownikach osobowych, które wyrażają pogardę, np. *lobuzy, lotry, nieuki*⁴.

d) dopełniacz lmn. rzecz. męskich: *poganów*, ale *uczni* lub *uczniów*:

„... Światłość na objawienie *poganów* i na chwałę ludu Twego Izraelskiego.” (s. 15)

„Skończywszy modlitwę wraca do *uczni* mówiąc im: wstańcie! pójdziemy.” (s. 17)

„Wtedy począł się strachać (...) i rzekł do *uczniów*.” (s. 17)

W deklinacji rzeczowników męskich doby staropolskiej w dopełniaczu lmn. dominowała końcówka *-ów*. W wieku XVII w rzeczownikach męskich miękko-tematowych stosunkowo rzadko zaczęły się pojawiać końcówki *-i/-y*. W wieku XVIII było to zjawisko coraz częstsze, a szereg rzeczowników w dobie nowopolskiej miało w tym przypadku dwie końcówki, np.: *aptekarzy/aptekarzów, bednarzy/bednarzów*⁵. Podane przykłady z tekstu XIX-wiecznego wskazują na brak ustabilizowania się zasad użycia tych końcówek.

e) biernik lmn. rzeczowników męskich: *za członki*:

„Modlitwa *za członki* Towarzystwa „Wstrzemięźliwości.” (s. 34)

Mamy tu przykład dawnej formy biernika lmn. rzeczowników męskoosobowych miał oddziedziczoną z epoki przedpiśmiennej końcówkę *-y/-i* po twar-dotematowych, końcówkę *-e* po miękko-tematowych. W wieku XVI rzadko, a w XVII coraz powszechniej formy starego biernika zastępował dopełniacz z końcówką *-ów* (*synów, chłopów*). W XVIII wieku formy na *-y/-i, -e* miały charakter archaizmów⁶.

Biernik lmn. rzeczowników męskich osobowych obecnie równy jest dopełniaczowi, a więc z końcówką *-ów*: *członków*.

f) miejscownik lmn. z końcówką *-ech*: *w leciech, w niebiesiech*:

„Gdy już był w dwunastu *leciech* wstąpili do Jeruzalem według zwyczaju dnia świątecznego.” (s. 16)

„Ojcze nasz któryś jest *w niebiesiech*! Świąć się Imię Twoje!” (s. 4)

⁴ Z. Klemensiewicz, *Historia języka...*, s. 134–135)

⁵ Z. Klemensiewicz, *Historia języka...*, s. 136).

⁶ (Bajerowa, 1964: 116).

Rzeczowniki w *leciech* i w *niebiesiech* to stare formy miejscownika lmn. funkcjonujące w języku staropolskim, często obok form z końcówką *-ach*, np. w *Psalterzu floriańskim* (w. XIV), w twórczości Reja, Kochanowskiego (w. XVI), w kazaniach Skargi już tylko formy z końcówką *-ach*. Współcześnie miejscownik lmn. wszystkich rodzajów rzeczowników ma końcówkę *-ach*, z wyjątkiem form archaicznych: w *Niemczech*, w *Włoszech* i na *Węgrzech*⁷.

4.2. Odmiana zaimkowo-przymiotnikowa

a) biernik lp. z końcówką *-ę*:

„... dosyć jest aby przełożony lub przełożona z trzema bractwa członkami przez los dla siebie i dla innych *jedną* tajemnicę wyznaczała.” (s. 8)

Końcówka *-ę* w bierniku lp. form żeńskich występowała do XVIII wieku. W ciągu tego wieku następował proces zastępowania końcówki *-ę* przez *-ą*. W literaturze XVIII wieku spotykamy obie końcówki, często u jednego autora. W wieku XIX czasem używa się końcówki *-ę* w wyrazie określającym rzeczownik z końcówką *-ą*, np. *dobrą panią*.

b) narzędnik lp. z końcówką *-em* w rodzaju męskim i nijakim:

... aby którzyśmy *za zwiastowaniem anielskim* wcielenie Chrystusa Syna Twego poznali... (s. 32)

... abyśmy podług Twego świętego przykładu z *gorącym nabożeństwem* słowa Syna Twego rozważali... (s. 27)

... złączyła się dusza Jezusa Chrystusa z *najsświętszym ciałem*. (s. 22)

„Zbawiciel *okiem pełnym* miłości spogląda na swoich wiernych. (s. 23)

... ubóstwem, posłuszeństwem, *troskliwym szukaniem* Jezusa wysłużyły sobie przez żal, pokutę, (...) prawdziwe nawrócenie się – (s. 5)

W odmianie zaimkowo-przymiotnikowej pierwotnie występowała końcówka *-ym/-im* w narzędniku lp., zaś w miejscowniku końcówka *-em*. Repartycja tych końcówek została zakłócona już w dobie średniopolskiej. Po licznych zmianach i propozycjach gramatyków (Kopczyński, Sochański, Kryński) pod koniec XIX wieku końcówka *-em* funkcjonowała w narzędniku i miejscowniku tylko w rodzaju nijakim. Ostateczna regulacja do dziś obowiązująca dokonana się w 1936 r.⁸ W analizowanym materiale w narzędniku lp. występuje konsekwentnie końcówka *-em*, czasem z *é* kreskowanym (por. pkt. 1. Pisownia).

⁷ W. Kuraszkiewicz, *Gramatyka historyczna języka polskiego*, wyd. 2, Warszawa 1972, s. 121–122.

⁸ Z. Klemensiewicz, *Historia języka...*, s. 142.

c) narzędnik lmn. z końcówką *-emi*:

Po skończonej wieczerzy i mowie wyszedł Jezus z *uczniami swojemi* ku Jeruzalem. (s. 17)

... i napełnieni byli wszyscy Duchem świętym i poczęli mówić *różnemi językami*... (s. 24)

O Pani świata! nie racz gardzić *mojemi prośbami*, (s. 27)

Abyśmy się stali *godnemi* obietnic Chrystusowych. (s. 31)

... na którą przez swoje cnoty zasłużyła i jako się godności Matce Boga i najpokorniejszej i najwierniejszej pomiędzy *wszystkimi stworzeniami* należało. (s. 26)

Końcówki narzędnika lmn. odmiany zaimkowo-przymiarkowej kształtowały się podobnie jak końcówki narzędnika lp.; pierwotnie *-ymi// -imi*, w XIX wieku *-emi* dla rodzaju niemęskoosobowego. Ostatecznie w r. 1936 ustaliła się końcówka *-ymi// -imi* dla wszystkich rodzajów. W analizowanym tekście końcówkę *-emi* mają zaimki i przymiotniki wszystkich rodzajów.

5. Składnia

5.1. Forma orzecznika przymiotnikowego w narzędniku:

„... aby przez Twoją przyczynę tak *oczyszczoną została* z wszelkiej zma-
zy jak święte dziecię Jan Chrzciciel.” (s. 12)

„Miłość nasza ku Tobie, mój Jezu! *nie byłaby prawdziwą*, gdybyśmy
boleści naszych nie łączyli z Twojemi.” (s. 17)

„... ażeby kto uciekając się do Ciebie, Twojej pomocy wzywając *miał*
być przez Ciebie *opuszczonym*.” (s. 27)

W dobie nowopolskiej ustaliły się fleksyjne formy orzecznika orzeczeń złożonych (analitycznych), według których: orzecznik rzeczownikowy wyraża się narzędnikiem, a orzecznik przymiotnikowy ma formę mianownika⁹. Pod koniec XVIII i w pierwszych dziesięcioleciach wieku XIX pojawiła się forma narzędnika, szczególnie w twórczości Brodzińskiego i Krasieńskiego¹⁰.

Analizowany tekst wydany został w drugiej połowie XIX wieku a utrzymuje się w nim konsekwentnie forma narzędnika w orzeczniku przymiotnikowym.

5.2. Użycie innych form przypadkowych w funkcji części zdania:

a) dopełniacz zamiast narzędnika:

nie pogardzaj żadnego – D., *nie pogardzaj* (kim?) – N.

„Chroń się pychy i *nie pogardzaj żadnego*.” (s. 12)

⁹ Z. Klemensiewicz, *Orzecznik przy formach osobowych słowa być*, „Prace Filologiczne” 1926, XI, Warszawa, s. 123–181.

¹⁰ Z. Klemensiewicz, *Historia języka...*, s. 151.

b) biernik po czasowniku zaprzeczonym:

nie czci jak Matkę Bożą – B., nie czci (kogo? czego?) – D.

„Kto Jój nie uznaje ani *nie czci jak Matkę Bożą* – nie może mieć Jezusa Syna Jój za Zbawiciela swego.” (s. 6)

c) mianownik zamiast narzędnika

znajdują go próżny – M., znajdują go próżnym (jakim?) – N.

„Apostołowie otwierają grób i *znajdują go próżny.*” (s. 25)

d) biernik zamiast dopełniacza:

wysłuchaj prośby i modły – B., wysłuchaj (czego?) – D.

„O Boże! (...) *wysłuchaj* łaskawie pokorne *prośby i modły* nasze.” (s. 27)

6. Słownictwo

Słownictwo XIX-wiecznego tekstu „Różaniec żywy” nie różni się zasadniczo od tekstu modlitw współczesnych. Są to słowa zrozumiałe dla współczesnych użytkowników języka polskiego, gdyż występują w dzisiejszych modlitwach, choć nie należą do żywego zasobu słownictwa. Są tu najczęściej rzeczowniki (36,4%) i czasowniki (również 36,4%), rzadko przymiotniki (12,1%) i przysłówki (9,1%) oraz przyimki (6%). Niewielki procent występujących tu leksemów w słowniku polszczyzny ogólnej Doroszewskiego opatrzony jest kwalifikatorami *daw.* i *przestarz.*, gdyż w okresie opracowania Słownika już ich nie zaliczano do słownictwa czynnego. Część analizowanych słów kwalifikowana jest jako ekspresywne (książ., podn.) a niektóre słowa zostały użyte w znaczeniu przenośnym (przen.).

6.1. Z kwalifikatorem *daw.*

Słowa z kwalifikatorem *daw.* stanowią 32,2% omawianego słownictwa. Są to: *niewiernik, niewstydlivy, oblubieniec, obmówisko, popisać* ‘sporządzić spis’, *rodzica, rodzicielka, strachać się, tęsknić sobie, wspomóżenie, zgotować*.

Przykłady użyć:

niewiernik *daw.* b) ‘człowiek nie będący chrześcijaninem, innowierca’¹¹:

„... módl się za Ojca Świętego o pokój między królami i narodami, także o nawrócenie grzeszników i *niewierników*” (s. 6)

niewstydlivy *daw.* ‘nie mający wstydu; nieskromny, bezwstydný’:

„... brzydź się rozwiązłością ducha w *niewstydlivych* myślach, słowach,” (s. 6)

oblubieniec 2. *daw.* ‘ten, kogo się szczególnie wyróżnia; ulubieniec’:

„... zasługami *Oblubieńca* Najświętszej Matki Twojej wspomóżeni będziemy,” (s. 32)

obmówisko *daw.* dziś gw. ‘obmowa, oszczerstwo’:

„Chroń się nienawiści, gniewu i *obmówiska.*” (s. 13)

¹¹ Znaczenia leksemów wg SJPD, wykaz skrótów na końcu artykułu.

popisać (popisan) 3. *daw.* ‘sporządzić spisy, rejestry; pospisywać’:

„Cesarz August kazał wszystkich *popisać* poddanych. (...) Szedł też i Józef z Maryą poślubioną sobie małżonką brzemienną, (...) aby był *popisan*,” (s. 13)

rodzica *daw.* ‘matka’:

„... uwielbienie najświętszej Boga *Rodzicy* Maryi Panny.” (s. 3)

rodzicielka *daw.* dziś *podn.* a. *żart.* ‘matka’:

„Módl się za nami Święta Boża *Rodzicielko*.” (s. 31)

strachać się *daw.* dziś *gw.* ‘doznawać uczucia strachu; bać się’:

„[Jezus w Ogrójcu] Wtedy począł *się strachać* i tęsknić sobie i rzekł do uczniów:” (s. 17)

wspomożenie *daw.* ‘to, co pomaga komuś, ratuje kogoś’:

„*Wspomożenie* wiernych,” (s. 30)

zgotować *daw.* ‘zrobić gotowym; przygotować’:

„... czy moje oglądały zbawienie Twoje_któreś *zgotował* przed obliczem wszystkich narodów,” (s. 15)

Słownictwo kwalifikowane jako dawne sprawdziłam w innych słownikach polszczyzny współczesnej: w SJP Szymczaka i SWJP Dunaja. Zdecydowana większość słów z kwalifikatorem *daw.* w Słowniku Doroszewskiego nie występuje w słownikach nowszych, a jeśli tam jest to w innym znaczeniu lub z innym kwalifikatorem, np.:

oblubieniec *podn.* ‘narzeczony, pan młody’ (SJPSz II 415),

‘podniośle o męczyźnie, który ma wziąć ślub; pan młody’ (SWJP I 634).

rodzica, tylko **rodzic** *daw.* dziś *podn.*, *żart.* ‘ojciec’ (SJPSz III 67),

tylko **rodzic** ‘żartobliwie: jedno z rodziców; ojciec lub matka’ (SWJP II 245).

rodzicielka w SJPSz brak,

‘podniośle o matce’ (SWJP II 245).

zgotować *książ.* ‘sprawić coś komuś; przygotować’ (SJPSz II 1011),

‘urządzić, wyprawić coś komuś’ (SWJP II 653).

W obu wymienionych słownikach nie znajdują poświadczenia takie słowa jak: *niewiernik*, *niewstydliwie*, *obmówisko*, *stachać się*.

6.2. Z kwalifikatorem *przestarz.*

Słownictwo z kwalifikatorem *przestarz.* w Słowniku Doroszewskiego stanowi tylko 22,2% analizowanych leksemów. Są to: *dziatki*, *každodziennie*, *nawiezdzić*, *nazwisko* (w innym znaczeniu), *podle*, *podług*, *porodzić*.

dziatki *przestarz.* dziś *żart.* ‘dzieci, dziatwa’:

„... aby podług wzoru Matki Najświętszej, *dziatki* wierne prawdziwą pokorą, miłością bliźniego (...) wysłużyły sobie (...) prawdziwe nawrócenie się –” (s. 5)

každodziennie przysł. od *každodzienny* *przestarz.* ‘zdarzający się każdego dnia’:

„... przy statecznej ufności do przyczyny Najświętszej Panny, do której *každodziennie* często westchnij:” (s. 5)

nawiedzić 2. przestarz. dziś *podn.* a. *żart.* ‘przybywać do kogoś w odwiedzin, w gościnę, z wizytą’:

„O Najświętsza Maryo Panno! (...) *nawiedz* nędzną duszę moją.” (s. 12)

nazwisko 2. przestarz. ‘nazwa, określenie’:

„Żywy Różaniec ztąd ma swoje *nazwisko*: iż członki tego bractwa te same przyjmują znaki,” (s. 7)

podle przestarz. dziś gw. w funkcji przyimka ‘w połączeniu z rzeczownikiem w dopełniaczu: w pobliżu czego’:

„A oto Anioł Pański stanął *podle nich*, a jasność zewsząd ich oświeciła.” (s. 14)

podług przestarz. ‘według’:

„... aby *podług* wzoru Matki Najświętszej, dziatki wierne (...) posłuszeństwem, troskliwym szukaniem Jezusa wysłużyły sobie (...) prawdziwe nawrócenie się.” (s. 5)

porodzić przestarz. ‘wydać na świat (dziecko, potomka); urodzić, powić’:

„Jak tylko Marya dowiedziała się *iz Elżbieta św. Jana porodzić* miała, poszła na górę...” (s. 12)

W słownikach Szymczaka i Dunaja nie występują słowa: *dziatki, nazwisko* (w przestarz. znaczeniu), *podle, porodzić*. Tylko w SJPSz jest przymiotnik *każ-dodzienny* z kwalifikatorem *przestarz.* i w znaczeniu takim jak w SJPD. W obu słownikach występuje przyimek *podług*:

podług przestarz. ‘według’ (SJPSz II 736),

przyim. ‘na postawie, według; zgodnie z, stosownie do’ (SWJP II 72),
oraz czasownik:

nawiedzić 2. przestarz. dziś *książ.* ‘przybyć do kogoś w odwiedzin’ (SJPSz II 303),

2. *razd.* ‘podniośle: przychodzić do kogoś w odwiedzin’ (SWJP I 576).

6.3. Bez kwalifikatora w SJPD

W analizowanym tekście jest dużo (32,2%) słów przestarzałych w odczuciu współczesnego użytkownika polszczyzny. Słowa te nie mają w SJPD żadnych kwalifikatorów chronologicznych. Zaliczyłam tu leksemy: *kwapić się, kwapienie, rozpatrywać się, różowy* (w zn. ‘różany’), *rzewliwie, wczas* (w zn. ‘wcześnie’), *zaćmić* (w in. zn.), *zalecać, zażywać, zmaza*.

Przykłady użyć:

kwapić się ‘być skorym do czegoś, zabierać się do czegoś z ochotą, skwapliwie’:

„I poszli *kwapiąc się* oddać ukłon dziecięciu Jezus.” (s. 14)

kwapienie ‘forma rzeczownikowa czasownika kwapić się’:

„... poszła na górę z *kwapieniem* do miasta judzkiego Hebron nazwanego.” (s. 12)

rozpatrywać się ‘oglądać coś dokładnie, szczegółowo’:

„...żebyś w sobie samym ożywił cnoty do zbawienia potrzebne, *rozpatrując się* jakby w zwierciadle w życiu Zbawiciela i Najświętszej Matki Jego.” (s. 5)

różowy w zn. ‘różany’:

„Układ żywego Różańca bardzo jest prosty i podobny do róży, do krzaka lub drzewa *różowego* i do ogrodu różannego.” (s. 7)

rzewliwie ‘rzewnie, tkliwie, czule’:

„Nakoniec: módl się *rzewliwie* za kościół Chrystusów,” (s. 6)

wczas tylko w lm ‘wypoczynek’, tu w znaczeniu przysł. ‘wcześnie’:

„Pierwszego dnia *wczas* rano po Sabacie wielkanocnym złączyła się dusza Jezusa Chrystusa z najświętszym ciałem.” (s. 22)

zaćmić ‘uczynić coś ciemnym’, tu w innym znaczeniu:

„Duch święty zstąpi na Cię, a moc najwyższego *zaćmi* Tobie.” (s. 12)

zalecać 2. wychodzące z użycia ‘polecać kogoś czymś względem; rekomendować’:

„Synowi Twojemu nas *zalecaj*,” (s. 31)

zażywać wychodzące z użycia ‘doświadczać, doznawać czegoś; nacieszyć się czymś, przeżyć coś’:

„... *zażywam* dotąd mi nigdy nieznanego pocieszenia, ile razy do ciebie wolałam: Zdrowaś Marya!” (s. 36)

zmaza 2. ‘skaza moralna, wada, wina’:

„... nawiedź nędzną duszę moją, aby przez Twoją przyczynę oczyszczoną została z wszelkiej *zmazy*.” (s. 12)

Omawiane w tej grupie słowa bardzo różnie traktowane są w nowszych słownikach polszczyzny ogólnej. W obu słownikach występuje leksem *kwapić się* bez kwalifikatora i w takim znaczeniu jak w SJPD, natomiast nie ma w nich słowa *kwapienie*, podobnie jak słowa *wczas*. Słowo *zaćmić* we wszystkich przywołanych tu słownikach ma inne znaczenie niż użyte w opisie Zwiastowania NMP. Pozostałe z analizowanych tu leksemów w nowszych słownikach polszczyzny współczesnej przedstawiają się następująco:

rozpatrywać się *rzad.* ‘rozejrzeć się, obejrzyć coś dokładnie’ (SJPSz III 106), bez kwalifikatora ‘dobrze się z czymś zaznajomić, zdobyć wiedzę o czymś, badać coś rozważnie’ (SJWP II 262).

rzewliwie, tylko **rzewliwy** *rzad.* ‘pełen żalu, smutku’ (SJPSz III 162), w SWJP nie występuje.

zalecać *przestarz.* ‘zachwalać, polecać’ (SJPSz III 919),

rzad. ‘polecać, rekomendować’ (SWJP II 613).

zażywać ndk 2. ‘doświadczać, doznawać (zwłaszcza czegoś dobrego)’ (SJPSz III 980),

2. ‘doznawać, doświadczać czegoś korzystnego’ (SWJP II 641).

zmaza *książ.* ‘skaza moralna, wada, wina’ (SJPSz III 1038),

‘w stylu książkowym: hańba, ujma, niesława’ (SWJP II 661).

6.4. Z kwalifikatorem *książ.*

Tylko 9,8% analizowanych leksemów opatrzonych jest kwalifikatorem *książ.* w Słowniku Doroszewskiego. Kwalifikator ten występuje w innych grupach słownictwa w nowszych słownikach polszczyzny współczesnej, podobnie jak kwalifikator *rzad.* W grupie z kwalifikatorem *książ.* są słowa: *orędowniczka*, *przybytek*, *żywot*.

Przykłady użyć:

orędowniczka *książ.* ‘ta, która oręduje, wstawia się za kimś lub za czymś’: „Pani nasza, *Orędowniczko* nasza,” (s. 31)

przybytek 2. *książ.* ‘budowla, pomieszczenie będące czyjąś siedzibą, świątynią’:

„... Boże, których chwalebnej Panny Maryi ciało i duszę, aby była godnym Syna Twego *przybytkiem*, (...) przygotował.” (s. 33)

żywot 2. *książ.* ‘życie, bytowanie’:

„Królowa Matko miłosierdzia, *żywocie* słodkości i nadziejo nasza, bądź po zdrowiona.” (s. 32)

1. *daw.* dziś gw. ‘brzuch, łono’:

„... Pana Jezusa, który jest błogosławiony owoc *żywota* twego, po tym wygnaniu racz nam pokazać.” (s. 32)

W słownikach Szymczaka i Dunaja różnie są klasyfikowane słowa omawiane w tej grupie:

orędowniczka *książ.* ‘kobieta orędująca, wstawiająca się za kimś, za czymś’ (SJPSz II 538),

tylko **orędownik** ‘rzecznik, obrońca’ (SWJP I 692).

przybytek 2. *książ.* ‘budowla, pomieszczenie będące czyjąś siedzibą; siedlisko’ (SJPSz II 1031),

‘nieco podniośle o budowli przeznaczonej do celów sakralnych lub innych wzniosłych celów’ (SWJP II 196).

żywot *książ.* ‘życie’ (SJPSz III 1102),

‘życie, bieg życia, bytowanie’ (SWJP II 688).

6.5. Z kwalifikatorem *przen.*

W analizowanym materiale wystąpił tylko jeden przykład użycia leksemu w znaczeniu przenośnym:

zmazać ‘zatrzeć, usunąć’, *przen.* ‘zatrzeć, naprawić (grzech, winę, hańbę)’: „O Jezu! o Maryjo! (...) pozwólcieź, aby najśłodsze imiona Wasze (...) winy nasze *zmazały*.” (s. 20)

W nowszych słownikach polszczyzny współczesnej:

zmazać *przen.* ‘wynagrodzić, naprawić, okupić coś jakimś czynem’ (SJPSz III 1038),

‘dawać zadośćuczynienie za winy’ (SWJP II 661).

6.6. Wyrażenia utarte i stałe

Do słownictwa włączyłam dwa wyrażenia:

kąkol grzechowy ‘grzeszne myśli, czyny’:

„Tych zbawiennych owoców jednak nie dostąpisz, dopóki z serca twego *kąkolu grzechowego* nie wykorzenisz.” (s. 6)

Kąkol, chwast w zbożu traktowano kiedyś jako symbol zła, niezgody, por.

kąkol 1. przestarz. k. siać, rozsiewać (powodować zło, niezgodę, zawiść) SFJP I 322.

padół placzu fraz. *podn.* a. żart. ‘ziemia, świat zwykle jako przeciwieństwo nieba, raj; czasem: życie na ziemi, życie doczesne’ SJPD VI 16.

***

W tekście XIX-wiecznego modlitewnika „Różaniec żywy” zaobserwowano cechy językowe, których nie ma w tekstach modlitw współczesnych. Przykłady:

1. W pisowni stosowano *é* kreskowane, ale tylko w końcówce *-éj* w dopełniaczu lp. r. ż. odmiany zaimkowo-przymiotnikowej oraz łączną pisownię wyrażań przymiokowych typu: *nademną, odemnie, przedemną*;

2. We fleksji zachowało się więcej dawnych cech, np.:

a) końcówka *-q* w bierniku lp. rzeczowników r. ż.,

b) końcówka *-ech* w miejscowniku lmn. rzeczowników r. nij.,

c) końcówki *-em* w narzędniku lp. i *-emi* w lmn. odmiany zaimków i przymiotników.

3. W składni: forma narzędnika orzecznika przymiotnikowego oraz przykłady innego użycia form przypadkowych.

4. Słownictwo „Różańca żywego” niewiele różni się od tekstów dzisiejszych modlitw. Słowa kwalifikowane w słowniku Doroszewskiego jako dawne i przestarzałe na ogół zachowały się, choć współcześnie niekiedy różnią się znaczeniowo.

WYKAZ SKRÓTÓW

SFJP – S. Skorupka, *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, t. 1-2, Warszawa.

SJPD – *Słownik języka polskiego*, pod red. W. Doroszewskiego, t. I-XI, Warszawa 1958-1969.

SJPSz – *Słownik języka polskiego*, pod red. M. Szymczaka, Warszawa 1992.

SWJP – *Słownik współczesnego języka polskiego*, pod red. B. Dunaja, t. 1-2, Warszawa 2001.

Linguistic features of the 19th-Century prayer book „Różaniec żywy”

The subject of this paper is the analysis of linguistic features of the 19th-Century prayer book. The features in question distinguish the analyzed text from contemporary prayers. The differences are to a minor extent observable in the spelling, more frequently in inflection and syntax. The least differences can be observed in vocabulary which, despite being classified in Doroszewski's dictionary as archaic, is usually preserved in modern prayers, with the exception of a number of words that are no longer in use in contemporary language. The religious language is more conservative and does not undergo changes as rapidly as the general language.